

Kulturní a sociální antropologie. Její historické a metodologické předpoklady v ČSSR

V posledních pětadvaceti letech probíhá ve světové antropologii vědecká revoluce, která vede na jedné straně k nebývalému rozvoji antropologických disciplín, ovšem na druhé straně k značné dezintegraci a specializaci věd o člověku. V dané situaci proto chybí zejména komplexní věda o člověku, která by se zabývala všemi aspekty lidské existence a usilovala o integraci a syntézu vědeckého poznání lidské společnosti.

V anglosaských zemích, kde je běžný komplexní výzkum sociologický, psychologický a lékařsko-biologický, podílejí se na něm zpravidla také antropologové. V takovém pojetí přispívá pak antropologický výzkum maximálně k řešení současné problematiky zdravého vývoje jedince i generací, k sledování vývoje populací v souvislosti s vývojem nových společenských vztahů a vlivů technicko-hospodářské revoluce na člověka, a přispívá k rozvoji výchovy, vzdělání a ke společenskému i kulturnímu vývoji v zemi. To je ovšem možné pouze tam, kde se biologická, kulturní a sociální antropologie podílí na komplexních výzkumech zejména společenskovedního charakteru a dosahu.

Ve většině evropských socialistických států je však antropologie dosud pěstována jen v užším slova smyslu jako biologická disciplína. Ve vztahu k historii nebo k sociologii se tak stává spíše pomocnou vědou, z níž může historik či sociolog čerpat jen omezené údaje o vlivu a charakteru přírodního, kulturního a sociálního prostředí na člověka. Stejným způsobem musí sociolog čerpat srovnávací materiál např. etnické, jazykové a jiné kulturní povahy z etnografie, lingvistiky a dalších oborů. V takových případech se badatelé neobejdou bez široké spolupráce s řadou přírodovědných a společenskovedních disciplín; této situaci lze čelit v některých případech vytvořením stálých integrovaných skupin odborníků,

kteří se v rámci své vlastní profese trvale zaměří na určitou širší sociologickou nebo antropologickou tematiku, nebo rozšířením teoretické a metodologické základny antropologie samé.

Nejde o celkem samozřejmou spolupráci blízkých vědních oborů, jde o něco více — jde o vytvoření takových základních mezičlánků a interdisciplín, bez nichž by byla současná antropologie odkázána na větší či menší jednostrannost a zjednodušení výzkumu i metod práce. Mezi tyto základní interdisciplíny patří zejména kulturní a sociální antropologie, sociální psychologie, případně ještě další odvětví. Na jejich potřebu u nás poukazovali sociologové, etnografové i filosofové již před druhou světovou válkou a po ní. V současné době u nás chybí zejména kulturní a sociální antropologie, které představují nejen součást univerzitní výuky sociologie, psychologie a etnografie, ale také základní články moderních výzkumů v řadě přírodních a sociálních věd i v některých technických oborech.

Můžeme již druhé desetiletí sledovat specifickou a poněkud paradoxní situaci, která existuje v postavení antropologie ve světovém měřítku a v ČSSR. Zatímco v západních průmyslově a kulturně vyspělých státech jsou antropologické vědy teoreticky i prakticky značně rozvinuté a již po řadu let se zde uplatňují taková odvětví, která u nás teprve vznikají — jako např. kulturní a sociální antropologie, ekonomická a politická antropologie, inženýrská a průmyslová antropologie (ergonomie) — a přitom možnosti aplikace této multidisciplíny o člověku na každodenní život člověka v kapitalistických státech jsou poměrně malé, pak u nás je tomu právě naopak. Máme značné možnosti a potřeby praktického využití výsledků a metod antropologie i jiných věd o člověku, ale chybí ony vědecké báze, které by se zevrubnému studiu člověka všestranně věnovaly. Uvedu příklad:

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává vědecké kolegium filosofie a sociologie ČSAV, Příkop 29, Praha 1 - Staré Město, dod. PÚ 01, tel. 230-819 — Rozšiřuje Poštovní novinová služba, objednávky a předplatné přijímá PNS, ústřední expedice tisku, administrace odborného tisku, tř. Obránců míru 2, Brno. Lze také objednat u každé pošty nebo doručovatele. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice tisku, odd. vývoz tisku, Jindřišská 14, Praha 1. — Tiskne Státní tiskárna, n. p., závod 4, Sámova 12, Praha 10 - Vršovice, dod. PÚ 101. — Casopis vychází šestkrát ročně. — Cena výtisku Kčs 10,—, předplatné na celý rok Kčs 60,—, US \$ 8,50 — £ 3/11/1 — DM 34,—. Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v březnu 1969. Číslo vyšlo v červnu 1969.

V Československé akademii věd máme již řadu let samostatná pracoviště věnující se studiu hmyzu, pěstování exotických rostlin, dokonce chovu zubrů, ale dosud neexistuje ústav pro studium člověka — antropologický ústav ČSAV, který by se věnoval jak studiu fyzických, psychických a povahových vlastností našich národů, tak i kulturním a sociálním aspektům rozvoje lidské osobnosti, a který by rozvíjel integrální poznatky o lidské existenci, tak jako je tomu téměř ve všech vyspělých kulturních zemích světa.

Zdá se, že je dostatečně pokročilá doba k tomu, aby byl překonán tento anachronismus, tento faktický rozpor mezi proklamací o tom, že člověk je v socialistické společnosti alfou a omegou našeho konání, a mezi holou skutečností, že věda o člověku je u nás dosud jedním z nejméně opomíjených oborů. Přitom potřeba teoretických a praktických poznatků z antropologie je u nás nesporná a do budoucna se jeví stále naléhavější. Rovněž je u nás dost vzdělaných a kvalifikovaných antropologů, a což je zvláště důležité, máme u nás i vlastní biologickou antropologickou školu, dokonce tak významnou, že nám ji mohou závidět i mnohé vyspělejší země světa.

Snahy o integraci biologických a společenských poznatků ve vědách o člověku mají v českých zemích pozoruhodnou a nikoliv bezvýznamnou tradici. Svědčí o tom zejména dílo Jana Slavomíra Tomíčka *Doba prvního člověčenstva* (1846) a vůbec první český nárys antropologie z pera Antonína J. Jungmanna, *Nauka o člověku či anthropologie* (časopis Krok, sv. 11, 1831).

Počátky moderního pojetí české vědy o člověku jsou dokumentovány zvláště výrazně Vojtěchem Šafaříkem v Riegerově slovníku naučném (1860), kde pod heslem „Anthropologia“ čteme: „člověková věda či člověkosloví, tj. soustavný úhrn všech vědomostí, týkajících se člověka a veskrz, budiž to ze strany těla nebo duše... , hlavně pak rozeznáváme a) lékařskou, jinak somatickou čili fyziologickou, jež se zabývá stránkou člověka přírodopisnou, b) filosofickou čili psychickou, jež důvěrně život člověka zkoumá. Věda to vážná, ale nesnadná, o níž psáno spisův mnoho, ale dobrých málo...“.

Uvádím tato dávná fakta jako corpus delicti, neboť když o sto let později vydala Čs. akademie věd příruční slovník naučný (1962), zjišťujeme zde, že antropologie byla redukována pouze na „... obor přírodních věd, který studuje původ, evoluci a zákonitosti změn fyzického složení člověka a jeho plemen.“ (Díl I, s. 91). Jde o definici podle sovětského vzoru, již odpovídá i dosavadní dělení pouze na antropologii fyzickou, etnickou a prehistorickou. Tato koncepce se udržuje prakticky už jenom v socialistických zemích s výjimkou Jugoslávie, kde kulturní a sociální antropologie je už po řadu let zakotvena jak ve výuce, tak i ve vědeckém výzkumu.

Je možné nadále okleštovat vyspělé tradice české vědy o člověku, k nimž se naši antropologové vždy hrdě hlásili, tradice, které nacházely široké uplatnění i ve světové vědě? Jejich zakladatelem byl před více než sto lety český lékař, fyziolog a antropolog, Jan Evangelista Purkyně (1787—1869), který první u nás zavedl vyučování antropologie „co vstupní vědy fyziologie“¹ a postavil ji tak na vědecký základ. Purkyně, jeden z autorů buněčné teorie, která patří mezi tři největší objevy v přírodních vědách 19. století (vedle zákona o zachování hmoty a energie a evoluční teorie Darwinovy), byl zakladatelem české antropologie. Tento fakt je sice všeobecně uznáván, ale nebyl dosud proveden ani pokus o hlubší rozbor pojetí a studia člověka v Purkyněově antropologii. Purkyně například zavedl antropologii jako všeobecnou vědu o člověku a považoval ji za úvod do studia vědy vůbec. Kromě toho usiloval o integraci přírodních a společenských věd a pokusil se také o novou klasifikaci, v níž vědy o člověku zaujímají jedno z rozhodujících míst — podobně je zařazena antropologie v jeho proslulém návrhu na uspořádání světové a národní akademie věd.

Purkyně zařadil antropologický ústav spolu s filosofickým ústavem na konec svého plánu akademie, aby naznačil vyvrcholení této instituce a její zaměření na všestranné studium člověka a vlastního národa. Jeho představou ideálního průřezu jako modelu člověka a národa — „Vystavíme tu jako vzorek obraz a příklad na národu prostředním, tak jako přijímají

statistické antropologičtí (Quetelet a jiní) člověka střední míry a povahy“² — je dlouho hledaným vzorem ještě v současných sociálních a historických vědách.

Způsob, jakým Purkyně charakterizoval povahu a předmět antropologie, zůstává pozoruhodným příkladem pro dnešní vědu o člověku: „Člověk rozumem svým a svou duchovní bytostí tak vysoko vynešen jest nad pozemstvo, že vystavení zvláštní říše člověčenství dostatečně ospravedlněno býti se zdá. V tom smyslu zabývá se antropologie přirozeností a poměry všestrannými rodu lidského.“³

Všimněme si, že Purkyně charakterizuje antropologii jako všestranné studium přirozenosti člověka. Téměř stejnými slovy vymezuje o sto let později úkoly antropologie jeden z nejvýznamnějších současných představitelů moderní vědy o člověku, Lévi-Strauss.⁴ Také on vidí v poznání lidské přirozenosti základní problém člověka. Avšak nejen zde byl Purkyně moderní — k dnešku mluví také jeho pojetí antropologie, která podle něho zahrnuje „tzv. antropologii čili přírodopis rodu lidského, vědu sociální, včetně pragmatické antropologie Kantovy a pneumatologie či duchosloví“. V návrhu světové akademie věd dále uvádí:

„Ústav antropologie obsahuje dvě oddělení, jedno empirické, praktické, kdežto akademikové sbírají a pořádají všechny vědomosti k upravení úplného přírodopisu člověka, jak nahoře vylíčen byl. Toto oddělení ústavu zaujímá četné sbírky antropologické, anatomicko-fyziologické, etnografické s výkresy a fotografiemi všech kmenů a národů, sbírky šatstva, ozdob, náradí, nástrojů domácích, loveckých, vojenských, řemeslnických, prostředků učebních, náboženských, výtvorů uměleckých, písemných, literárních atd., vůbec co světová výstava poskytnouti může, neboť i ona jest v jistém ohledu velkolepá výstava etnografická.“

Druhé oddělení zaujímá vědy sociální, pouze diskurzivní. Však právě předmět jejich, vědy sociální, žádá živého obcování, aby se myšlenky vespólným hovorem vytříbily a vpravdě ustálily. — Společnost antropologická jest proto veledůležitá, že sahá do všech oborů života sociálního, tam státník, voják, úředník, měšťan, prů-

myslník, učenec, umělec a kněz a světák mohou pronášeti volně svá mínění a přesvědčení a pragmatický antropolog použije všeho toho, aby hojně nabyt moudrosti a psychologického věhlasu.“ (S. 115—116.)

Dnes bychom konstatovali, že Purkyně chápal antropologii spíše jako soubor věd o člověku, neboť podle obsahu zahrnuje nejen antropologii fyzickou, kulturní a sociální, ale také etnografii, psychologii a sociologii. Jinými slovy, Jana Evangelistu Purkyně můžeme plným právem označit za předchůdce současné kulturní a sociální antropologie a to nejen u nás, ale i ve světovém měřítku, neboť v jeho návrhu na vědeckou organizaci Akademie věd je antropologie zařazena nikoli jen do věd přírodních, ale také do věd sociálních, a to společně s etnografií jako sedmé závěrečné oddělení (s. 170). Škoda, že tento Purkyněův program Akademie věd, který se stal historickým vzorem novodobé ČSAV, byl právě v nejdůležitějším článku ignorován, takže čeští a slovenští antropologové dosud musí na svůj ústřední vědecký ústav v ČSAV čekat. V rámci ústavů ČSAV existuje pouze oddělení pro výzkum lidského kostrového materiálu při Archeologickém ústavu ČSAV a SAV. Tuto skutečnost považují vůbec za jeden z nejvážnějších nedostatků naší nejvyšší vědecké instituce. Jde tu navíc o zjevné opomíjení vyspělých tradic české antropologie, která se vykazovala od dob Purkyněových celou řadou vynikajících badatelů usilujících o širší nebo užší integraci v rámci věd o člověku.

Další významnou osobností, která usilovala o integraci ve vědách o člověku, zejména v archeologii, antropologii a národopisu, byl u nás bezesporu Lubor Niederle (1865—1944). Jako první docent antropologie na pražské universitě se habilitoval na základě práce *Příspěvky k antropologii českých zemí* a později proslul svými všestrannými studii o původu Slovanů a evropské prehistorii (*Lidstvo v době předhistorické*, Praha 1897). Jeho nástupce v antropologii, Jindřich Matiegka (1862—1941), se věnoval obecným a integrálním otázkám v antropologii mnohem méně — jedinou významnější prací v tomto směru je kniha *Filosofie*

¹ J. E. Purkyně, *Pojem fyziologie* (Sebrané spisy, sv. VII., Praha 1958, s. 15—35).

² J. E. Purkyně, *Akademie*, Praha, NCSAV 1962, s. 78.

³ J. E. Purkyně, *Akademie*, Praha, NCSAV 1962, s. 113.

⁴ C. Lévi-Strauss, *L'anthropologie structurelle*, Paris 1958.

somaticko-antropologická (Praha 1935). Jindřich Matiegka však u nás založil významnou tradici antropologických výzkumů tělesných vlastností lidu. Od 90. let minulého století prováděl v Čechách hromadná antropologická šetření dospělých i mládeže, takže lze u nás soustavně sledovat změny tělesných znaků celé populace již déle než 70 let — což je zároveň pravděpodobně vůbec nejdelší antropologický výzkum na světě.

Za významný přínos k integraci věd o člověku u nás v první polovině dvacátého století je třeba považovat snahy sociologů, zejména Inocence Arnošta Bláhy, o spolupráci mezi sociologií a kulturní antropologií, jakož i snahu antropologů samotných, z nichž usiloval o širší pojetí a studium antropologie především Aleš Hrdlička. Jeho zásluhou bylo v Praze vybudováno „Muzeum člověka“, založen fond na podporu antropologického bádání a Hrdlička přispěl též k vytvoření mezinárodního časopisu Anthropologie, věnovaného nejen antropologii, ale i národopisu, demografii, eugenice a tělesné výchově (založen r. 1923 v Praze, zastaven německými okupanty v r. 1941; nová řada vychází od r. 1963).

Hrdličkův program antropologických výzkumů předpokládal rovněž základní podíl antropologie na utváření lidské společnosti jako všestranně dokonalejší a vědecky řízené lidské společnosti v určitých přírodních a historických, kulturních a sociálních podmínkách.

Základní úkoly vědy o člověku jsou vyjádřeny v Hrdličkově programu, uveřejněném v 1. ročníku časopisu Anthropologie:

1. Důkladné poznání tělesného stavu naší dospělé populace.
2. Zjištění tělesného stavu matek, nemluvnat, dětí a dorostu na vědeckém podkladě.
3. Studium plodnosti, úmrtnosti a chorobnosti.
4. Bedlivé zkoumání vlivů působících na vzrůst a duševní vývoj u různých zeměpisných, sociálních, třídních a jiných skupin obyvatelstva.

Tento Hrdličkův program se stal odkazem, uskutečňovaným mladou generací

našich antropologů; zaměřuje se dnes hlavně na výzkum tělesného stavu mládeže a na zajištění zdravého vývoje naší i budoucích generací. Podílil se na něm četné instituce lékařské a zdravotnické. V Československu je tento integrální komplexní výzkum uskutečňován od roku 1960 jako v první zemi na světě.

Má-li ovšem i v naší společnosti zůstat nejčinnějším statkem život činnorodého člověka, je zapotřebí věnovat poznání a studiu tohoto člověka maximální péči a úsilí — přejít od teorie a pojetí člověka a kultury k praxi a vědeckému studiu člověka —, což nelze bez rozvinutí vlastních věd o člověku, bez komplexních výzkumů ve společenských i přírodních vědách, bez řešení mezioborových a integrálních otázek a problémů. Nebude to jistě práce snadná a jednoduchá. Nestor československých antropologů, prof. Vojtěch Suk, jeden z významných průkopníků integrálních snah v antropologii u nás již před čtyřiceti lety, výstižně napsal: „Kdo však chce skutečnou práci prospěti a sobě připravit požitky opravdového bádání, najde právě na rozhraní mezi těmito vědami tolik zajímavostí, jež čekají na vysvětlení, tolik rudy, jež může dát čistý kov, že nebude litovati vstoupení na tu bohatou půdu naší vědy.“⁵

Obdobné názory, zejména o možnosti spolupráce mezi antropologií a sociologií, zastával také I. A. Bláha, představitel brněnské sociologické školy. Ve své studii nazvané *Poměr antropologie a sociologie*⁶ uvádí doslova:

„Poměr těchto dvou vědeckých disciplín se bude jevit odlišně podle toho, jaký studijní úkol si klade antropologie. Rozumí-li se antropologií fyzická antropologie, tedy máme-li na mysli pouze biologický aspekt problému antropologického, bude se tento poměr jevit jinak, než je-li antropologie chápána ve smyslu kulturní antropologie. V prvním případě bude antropologie jednou z důležitých pomocných věd sociologie. Neboť podle názorů sociologických jsou jevy sociální vázány — ve dle podmíněností řádu geografického a individuálně psychologického — též na podmíněnost řádu organického. A tu je pro sociologii důležité řešení otázky, jaký je vztah mezi tělesným ustrojením člověka

a jeho mentálními funkcemi. Je dostatečně známo, jakou úlohu hrála tato otázka v tzv. rasové teorii a v důsledcích toho i v politice. Vědě se ovšem problém jeví poněkud jinak než politice. Dnes antropologie (např. Boas aj.) dává sociologii poučení — a dává ho ovšem i politice, pokud se tato dá vědou poučit a není vůči vědeckým pravdám imunní —, že rasismus pochybil jednak tím, že zaměnil dědičnost v rodině za dědičnost v určitém populačním celku, a jednak tím, že se opřel o nedokazatelný předpoklad, jako by kulturní odlišnosti mezi jednotlivými národy různých typů byly určeny příčinami biologickými...

Jiná je otázka, když jde o poměr sociologie a kulturní antropologie. Tu se již oba studijní obory značně sobě blíží... Jestliže kulturní antropologie zahrnuje v sobě, podle obvyklého pojetí, archeologii, etnologii a lingvistiku, jsou tu dány styčné body mezi ní a sociologií. Sociologie zajisté jakožto věda o nejobecnějších vlastnostech sociálního bytí a sociálního dění, tj. sociálního jsoucna v jeho aspektu statickém i dynamickém, pojímajíc sociální dění jako složitý systém produkci, tvořivých činností odpovídajících potřebám celku, a vykládajíc sociální jevy jako specifický činnostní vztah mezi lidskými jedinci, probíhající podle zákonů strukturálního determinismu a dávající vznik specifickým výtvarům, jejichž soubor se nazývá kulturou, nemůže se při svých generalizacích spokojit jen fakty čerpanými z přítomnosti, nýbrž musí usilovat, aby svá fakta, od nichž se dobírá ke svým generalizacím, čerpal ze všech vývojových fází lidských společností a jejich kultur, tak aby se jí podařilo postihnout nejzákladnější osově principy společenského bytí a dění těchto lidských celků, dané soužitím v těchto celcích, společné jmenovatele jejich kultur a vůbec lidské existence.

Pokud pak jde o zpětný vztah sociologie ke kulturní antropologii, může sociologie přispět kulturní antropologii poznáním, jehož se dopracovala, a to především tím, že ukazuje, jak všechny konkrétní události jsou vázány na určité sociální situace, na určité složité konstelace činitelů, stejně přírodních jako hospodář-

ských, politických a sociálních a ovšem i duchovních a mravních, i když v dané situaci některý se jeví dominantním; jak všechno to, co se nazývá sociální, je výslednicí vrcholných společenských procesů, procesu asimilačního, integračního a kooperačního, jak i historické osobnosti jsou formovány sociálně vlivy společenských okruhů, jejichž jsou členy. Poukaz na tento sociální determinismus každého konkrétního faktu osvobodí kulturního badatele od jednostranného biologismu (rasismus, sociální darwinismus) i od jednostranného psychologismu a může ho přivést k poznání, jak v různých sociálních situacích a v různých sociálních strukturách týž fakt může mít různý význam a různou funkci. Stejně tak sociologie svými názory o účasti prvku individuálního a kolektivního v sociálním dění a v dějinném vývoji a o jejich vzájemné nástrojnosti může přispět k tomu, aby byl do správných mezí odkázán i jednostranný důraz na funkci individua v dějinách.

Stejně tak může přispět k demokratickému názoru na dějinné činitele. I když obě vědy jsou samostatné a mají každá své speciální úkoly, jedna od druhé může mnoho získat při kritické spolupráci. Takový je tedy po mém názoru poměr mezi antropologií a sociologií.“

Kulturní a sociální antropologie u nás přesto nebyly zavedeny jako samostatný obor, ani jako studijní předmět; lze nicméně uvést dlouholetou tradici i výsledky badatelské činnosti a spolupráce na tomto poli v naší vědě.⁷

Kulturní a sociální antropologové v Československu nemají dosud badatelské středisko v ČSAV, ani samostatné pracoviště na vysokých školách. Tento stav je překvapující a netypický, ale má historické důvody. Těžké práce československých antropologů bylo dosud převážně v biologické antropologii, která má u nás bohatou tradici a dosahuje i v současné době, zejména v oblasti výzkumu dětí a mladistvých, světové úrovně. Rozsah těchto výzkumů zahrnuje jak somatologii jedince, tak i studium tělesných vlastností podle zaměstnání, třídní struktury, stáří apod. Výzkum se zabývá jak současnou populací, tak i kosterním materiálem z období historického i pravěké-

⁵ Vojtěch Suk, *Antropologie a národopis*, Praha 1929, s. 12.
⁶ I. A. Bláha, *Poměr antropologie a sociologie*, Brno 1949, s. 15.

Zprávy antropologické společnosti, roč. II, č. 1-4.

⁷ J. Wolf, *K otázce kulturní a sociální antropologie v CSSR*, Věstník Čs. národopisné společnosti při ČSAV, 1-2, 1968, s. 3-9.

ho. V etnické antropologii se práce soustřeďují na regionální výzkumy v oblasti ČSSR: pro nedostatek prostředků a možností nemohou být, až na malé výjimky, realizována zahraniční bádání i mezinárodní spolupráce na výzkumech. Další velkou překážkou rozvoje kulturní a sociální antropologie u nás je dosavadní izolace práce, jmenovitě na vysokých školách: zatímco biologická antropologie má vlastní katedry a oddělení na přírodovědeckých fakultách universit, je kulturní a sociální antropologie zařazena do výuky pouze na filosofické fakultě Karlovy university v Praze.

Při celkové bilanci současného vývoje a spolupráce v československé antropologii je třeba připomenout ještě jednu opomíjenou, nicméně významnou tradici a její výsledky v antropologii. Existují vlastně od samého založení a výuky antropologie na pražské universitě, od dob Purkyňových, Niederlových a Matiegkových. Mám zde na mysli úlohu antropologie ve společenských vědách, její základní podíl ve výuce humanitních oborů a její společenskou funkci ve výuce na filosoficko-historických fakultách vůbec.

Až do rozdělení Karlovy university na samostatné fakulty filosofickou a přírodovědeckou v r. 1925 byly základní přednášky z antropologie zaměřeny pro posluchače nejen přírodních, ale i humanitních oborů, archeologie, národopisu, psychologie, historie a filosofie. Úvod do studia člověka byl součástí úvodu do studia na universitě vůbec. A přitom nešlo jen o základy fyzické a etnické antropologie, ale také o její obecnou, kulturně historickou a filosofickou tematiku a problematiku. Po roce 1925, přestože byly přednášky z antropologie povinné jen pro přírodovědce, zájem o jejich studium mezi společenskovědními disciplínami a filosofií neopadl, udržoval se stále a ještě po r. 1945 absolvovali např. posluchači filosoficko-historické fakulty v Praze antropologické přednášky prof. Jiřího Malého, Vojtěcha Suka aj. Některé z nich byly dokonce zaměřeny pro tyto posluchače a zabývaly se i kulturní a sociální problematikou antropologie (vývoj mimoevropských populací, zvl. Cikánů a Židů, otázky průmyslové a forensní antropologie apod.). Systém povinného studia zavedený

v letech 1949/50 zredukoval výuku antropologie na vysokých školách do té míry, že nadále neumožňoval koordinaci se společenskovědními obory a vedl k vzájemné mezioborové izolaci. V tomto období došlo zároveň k personálním zásahům na universitě; citelným byl v tomto smyslu zejména vynucený odchod prof. Karla Chotka, doc. Josefa Voráčka, kteří zde po Niederlovi a Matiegkovi usilovali především o spolupráci mezi antropology a etnografy.⁸

Významnější obrat nastal teprve po roce 1960, kdy se podařilo začlenit do studijních osnov filosofické fakulty UK výuku základů antropologie pro posluchače etnografie, folkloristiky a prehistorie, o něco později psychologie a sociologie. Postupně je dokonce obnovována i vědecká spolupráce mezi katedrami. Ještě je zde mnoho překážek formálního administrativního rázu a kdysi samozřejmá a tradiční spolupráce zůstává dosud v počátcích, také pro určitý konzervativní postoj a rozpaky některých pracovníků na vysokých školách i v řídicích orgánech; ovšem jsou zde i určité nedostatky obecné a metodologické, které se týkají hlavně pojetí kulturní a sociální antropologie.

Současné úsilí československých antropologů, kulturních i sociálních, je pokusem o navázání na vyspělou domácí tradici. Proto byla v r. 1965 ustavena pracovní skupina pro studium kulturní a sociální problematiky člověka a mezilidských vztahů a v Čs. sociologické společnosti o rok později zřízena sekce integrální antropologie pod vedením doc. dr. Karla Máchy. V r. 1968 pak bylo uspořádáno první vědecké sympozium s mezinárodní účastí k otázkám integrace ve vědách o člověku a vyšel *Sborník prací k otázkám integrální antropologie* (vyd. Čs. sociologické společnosti, Praha 1968). Také v rámci Čs. antropologické společnosti při ČSAV vzniká pracovní skupina pro otázky kulturní a sociální antropologie pod vedením dr. Josefa Wolfa, která připravuje vydání nejzávažnějších prací ze světové kulturní a sociální antropologie. V nejbližších letech (1969 — 1970) vyjde mezi jiným výběr z díla Lévi-Strausse, Bronislawa Malinowského, Franze Boase a také první český překlad Darwinova stěžejního díla *O původu člověka* a několik původních

studií i učebnice kulturní a sociální antropologie.⁹

Současné pojetí antropologie ve světovém měřítku jakožto biologické, kulturní a sociální antropologie, či v našem specifickém pojetí jakožto integrální antropologie usiluje především o pochopení a studium lidské společnosti v jejích komplexních a interdisciplinárních dimenzích a je především pokusem o širší pojetí antropologie jako vědy o člověku vůbec. Je ovšem nejen pokusem o syntetické studium člověka — biologického, kulturního a společenského vývoje lidstva v různých přírodních a historických podmínkách, ale v neposlední řadě je i reakcí na současné naléhavé potřeby v antropologii, sociologii, psychologii a etnografii při řešení mezioborové problematiky. Nejde tudíž jenom o otázky, které by se týkaly pouze jednoho oboru, ale o širší integrační snahy, které jsou v současné době již zakotveny v pojetí obecných dějin a výrazněji se začaly projevovat také v sociologii a psychologii.

Zároveň je třeba připomenout, že na rozdíl od anglo-amerického značně širokého a volného výkladu antropologie jako společenské vědy o vývoji kultury, společnosti a člověka, zahrnující také etnologii, etnografii, archeologii, lingvistiku, případně i další tematiku, usilujeme v našem pojetí o zachování jednoty mezi přírodovědeckou a společenskovědní tematikou vědy o člověku a zejména usilujeme o přesnější vymezení kulturní a sociální antropologie.

Termín integrální antropologie je zcela nový a originální a nebyl dosud používán ani v zahraniční literatuře. Ovšem při novém označení a vědecké činnosti nejde pouze o originalitu, nýbrž o vyjádření skutečné podstaty, o integraci ve vědách o člověku i v samotném pojetí člověka. Integrální antropologie má před sebou dva naléhavé úkoly: za prvé úkol teoretický — koncipovat a vymezit interdisciplinární problematiku studia člověka v sociálních vědách, tj. zvláště mezi antropologií, sociální psychologií, pedagogikou, et-

nografií a sociologií. Za druhé je zde úkol praktický — vypracovat metody a formy spolupráce při řešení komplexních otázek mezilidských vztahů, chování a činnosti lidí v různých přírodních, kulturních a sociálních podmínkách i prostředí. V současné době sice představuje integrální antropologie spíše hledisko a teorii, které usilují o pochopení a studium lidské společnosti v jejích komplexních a interdisciplinárních dimenzích, je však zároveň i pokusem o širší pojetí antropologie jako vědy o člověku nebo, přesněji řečeno, věd o člověku.

Při srovnání tohoto vývoje antropologie se světovými parametry je zřejmě nejbližší tzv. syntetické antropologii, zavedené např. v USA a ve Velké Británii,¹⁰ kde má však pouze zobecňující charakter teoretické disciplíny. Na druhé straně se toto pojetí blíží užité antropologii, praktické a již po několik desetiletí zavedené antropologické disciplíně ve vědecky vyspělých státech.¹¹

Integrální antropologie bezesporu zahrnuje obě složky, teoretickou-syntetickou i praktickou-užitou, a jejím specifickým úkolem je v současné době nejen program mezioborové kooperace, ale především integrace fyzické, kulturní a sociální antropologie ve smyslu našich osvědčených vědeckých tradic v antropologii.

Integrální pojetí studia člověka umožní potom být odborníkem nejen v biologii jedince či populací, ale i znalcem lidské povahy u jedinců, skupin i národů a zejména pak odborníkem v složitých lidských vztazích uprostřed kulturních a sociálních změn společnosti.¹² Zdá se, že nejen ve studiu tělesné variability a způsobilosti lidí, ale také ve studiu lidského chování v různých kulturních, přírodních a společenských podmínkách lze spatřovat hlavní úkoly budoucí antropologie jakožto souboru věd o člověku a jeho činnosti v přírodě a ve společnosti — antropologie jakožto vědeckého bádání, které usiluje především o zachování a zušlechťování lidstva na Zemi.

⁸ J. Voráček, *Úvod do studia člověka, společnosti a civilizace*, Praha 1940.

⁹ J. Wolf, *Úvod do studia člověka* — I. díl 1965, II. díl 1969, SPN, Praha (skripta); *Antropologie* — V. Fetter a kol., nakl. Academia, Praha 1967; *Člověk v kulturní antropologii* — sborník, vyd. Osvětový ústav, Praha 1969; J. Wolf, *C. Lévi-Strauss a současná sociální antropologie*, Čs. sociálněvědní akademie, Praha 1969; J. Wolf, *Kulturní a sociální antropologie*, Praha 1970.

¹⁰ David Bidney, *Theoretical Anthropology*, New York-London, 1968.

¹¹ R. Radcliffe-Brown, *Applied Anthropology*, Brisbane 1930; L. Maurová, *Studies in Applied Anthropology*, London 1957; E. Evans-Pritchard, *Approach to Anthropology*, London 1963.

¹² A. L. Kroeber (Ed.), *Anthropology Today*, Chicago 1955; D. G. Mandelbaum (Ed.), *The Teaching of Anthropology*, Berkeley and Los Angeles 1963; M. Hershkovitz, *Cultural Anthropology*, New York 1964; P. Bohannan, *Social Anthropology*, New York 1966; I. C. Jarvis, *The Revolution in Anthropology*, London 1967.

Иосиф Вольф: Культурная и социальная антропология

1. В настоящее время науки о человеке значительно дезинтегрированы, развитие стремится к дальнейшей специализации и дуализации антропологии. В особенности не догадается комплексной науки о человеке, занимающейся всеми аспектами человеческого существования и добывающей интеграции и синтеза научного познания человека. Из этого положения исходит усилие интегрального изучения человека.

2. Настоящее положение в Чехословакии характеризовано парадоксальной обстановкой, в которой с одной стороны существуют при Чехословацкой академии наук тесно профилированные естественнонаучные институты, а с другой отсутствует любая институциональная база для антропологического изучения. Такое состояние неудержимо и оно находится в противоречии с тем, что для научно-антропологического изучения предполагал уже столет тому назад основоположник наших естественных наук Ян Эвангелиста Пуркинъ.

3. Я. Э. Пуркинъ, одинаково как антрополог и археолог Любор Нидерле были первыми исследователями у нас, которые своей долей положили основу современной интегрально-антропологической концепции изучения человека. В этом же направлении идет и стремление социологов Ин. А. Блаха, И. Крал и Е. Халупны, одинаково как и целый ряд трудов, инспирированных работой антрополога А. Грдличка. Далее целый ряд других исследователей, в частности В. Сук, И. Малы, К. Хотек и И. Ворачек стремились интегрально решать антропологические, этнографические и социологические очерки.

4. Современное усилие молодой генерации антропологов, социологов, психологов и философов интегрировать науку о человеке является одновременно попыткой исходить из передовой домашней традиции. Этим стремлениям уделяет внимание главным образом Секция интегральной антропологии при Чехословацком социологическом обществе (которую возглавляет К. Маха и в президиум которой входят И. Вольф, недавно скончавшийся В. Кадлец, далее А. Фазик, М. Наконеčný, И. Сухы, А. Суханек, Л. М. Сobotka, И. Рубеш, И. Шиклова, Е. Турчинова, А. Ебертова и т. д.). Усилиями СИА были организованы уже два симпозиума с международным участием (летом 1968—1969 г.), подытоживающих ряд очерков по вопросу этой проблемы. То же самое в рамках Чехословацкого антропологического общества начала свою деятельность группа по вопросам культурной и социальной антропологии (группу возглавляет И. Вольф).

5. Современное понимание антропологии в мировом масштабе как биологической, культурной и социальной антропологии, стремится прежде всего к изучению человеческого общества в их комплексных и интердисциплинарно-возможных размерах.

Josef Wolf: Cultural and Social Anthropology

1. At present, the sciences of man are considerably disintegrated and anthropology tends to become further specialized and dualized. Particularly lacking is a complex science of man dealing with all the aspects of human existence and aiming at an integration and synthesis of the scientific knowledge of man.

2. The contemporary state in Czechoslovakia is characterized by a paradoxical situation: on the one hand there are, within the Czechoslovak Academy of Sciences, highly specialized institutes of natural science and, on the other hand, there is no institutional basis of any kind for anthropological studies. This state of affairs is un-maintainable and is at variance with what the founder of our natural science, Jan Evangelista Purkyně, postulated for scientific anthropological studies more than one hundred years ago.

3. J. E. Purkyně, as well as the anthropologist, ethnographer and archaeologist Lubor Niederle, were the first research workers in this country whose work laid the foundation of the modern integral anthropological conception of the study of man. Similarly orientated are the efforts of the sociologists I. A. Bláha, J. Král and E. Chalupný, as well as a number of studies inspired by the work of the anthropologist A. Hrdlička. Also a number of other research workers — especially V. Suk, J. Malý, K. Chotek, J. Voráček — tried to arrive at an integral solution of anthropological, ethnographical and sociological problems.

4. Contemporary efforts made by the young generation of anthropologists, sociologists, psychologists and philosophers to arrive at an integration of the sciences of man represent, at the same time, an attempt at linking up with an advanced home tradition. These efforts are concentrated especially in the Section of Integral Anthropology of the Czechoslovak Sociological Society headed by K. Mácha, in the presidium of which are J. Wolf, the recently deceased V. Kadlec, then A. Fázik, M. Nakonečný, J. Suchý, A. Suchánek, L. M. Sobotka, J. Rubeš, J. Šiklová, E. Turčínová, A. Ebertová, etc. This Section arranged already two symposia with international participation (in 1968 and in 1969), where a number of studies relating to the given problem was dealt with. Also within the Czechoslovak Anthropological Society a group for studying the problems of cultural and social anthropology started to work under the leadership of J. Wolf.

5. The contemporary conception of anthropology on a world scale as a biological, cultural and social anthropology primarily tries to study the human society in its complex dimensions, the understanding of which may be arrived at by means of an interdisciplinary approach.

K pojetí kategorie „vedení“ v americké sociologii a sociální psychologii

DRAGOSLAV SLEJŠKA
Sociologický ústav ČSAV, Praha

Pojem „vedení“ (leadership) patří v americké sociologické a sociálně psychologické literatuře k nejčastěji užívaným a definovaným pojmům. Velmi často se překrývá s pojmem „kontrola“ (control). Během posledních čtyřiceti let prodělala tato kategorie značnou evoluci, během níž se měnil důraz na její jednotlivé aspekty. Mezníky této evoluce byla tři pojetí, která postupně probíráme.

1. Vedení jako soubor individuálních rysů vedoucí osobnosti

Před druhou světovou válkou dominovalo v americké sociologii individualizované pojetí vedení. Vyjádřil je např. Ross, když odlišil kontrolu vůbec jako individuální převahu od sociální kontroly jakožto sociální převahy a vedení považoval vysloveně za projev prvé z nich. Tím vedení téměř ztotožnil s individuálním aspektem kontroly.

Eubank sice definoval kontrolu jako cokoliv, co vykonává modifikující vliv na cokoliv jiného, ale hned upřesňoval: „Mentální stavy jakéhokoliv druhu, jsou-li sociálně indukované a vyjádřeny jako přání v nás samotných, jsou sociálními silami; ale tytéž pocity a myšlenky, když jsou vyjádřeny takovým způsobem, že rezultují v usměrňování (guiding) přání a činností jiných, se stávají sociálními kontrolami.“ (1932, s. 209).

Konkrétní studium problematiky vedení se v tomto pojetí redukovalo na zjišťování rysů, schopností a dovedností vedoucích osobností.

Redl (1942), pro něhož byla příznačná psychoanalytická teoretická orientace, rozlišoval deset typů skupinové integrativních situací z hlediska osobního typu vedoucího:

1. *Patriarchální suverén*: skupina je integrována tím, že její členové vtělují naději či vědomí ústřední osobnosti do svých

vlastních osobností. Přijetím jejich standardů správného a nesprávného se stávají nositeli shodných hodnot a mohou se orientovat na sebe navzájem.

2. *Vůdce*: skupina je integrována spíše tím, že jednotlivci se chtějí podobat ústřední osobnosti, než tím, že by přijímali hodnoty, které zastává. Toto chtění vytváří mezi členy společné pouto.

3. *Tyran*: zde je skupina integrována opět tím, že přijímá hodnoty ústřední osobnosti, na rozdíl od „patriarchy“ však spíše ze strachu než z lásky. Motivace jednotlivce se různí, výsledky jsou podobné.

4. *Předmět lásky* (Love object): členové skupiny ani nepřijímají jeho hodnoty, ani neaspírají na podobnost s ním. Skupina je integrována tím, že její členové mají rádi tutéž osobu.

5. *Předmět agrese*: situace je podobná předcházejícímu případu, s tím rozdílem, že ústřední osobnost integruje skupinu tím, že je objektem agrese jejích členů, nikoli objektem jejich lásky. (Smysl pojmu „agrese“ není Redlem v této souvislosti dostatečně precizně vysvětlen.)

6. *Organizátor*: stává se integračním ohniskem tím, že členům usnadňuje satisfakci „zakázaných radostí“, nelegitimních společenských cílů, a tím minimalizuje jejich vnitřní konflikty. (Není jasné, proč vedoucího tohoto typu nazývá Redl právě „organizátorem“.)

7. *Svůdce*: integrace je posílena tím, že ústřední osoba jako první provede iniciativní čin k uspokojení nelegitimních cílů, vůči nimž byli členové původně inhibováni. Tuto kategorii aplikuje autor při vysvětlování některých úspěchů fašistických diktátorů.

8. *Hrdina*: v protikladu ke „svůdci“ integruje skupinu inspirováním a povzbuzováním projevů sociálně schvalované činnosti. Jeho iniciativní čin svou odvahou umožňuje ostatním zbavit se svých úzkostí a postavit se za schválené hodnoty.